

УДК 35.072.2+[323.2:316.325
DOI 10.34132/pard2022.18.12

ЕВОЛЮЦІЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Шевченко О. С., аспірант, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна.

Метою статті є дослідження основних напрямів еволюції взаємовідносин держави і громадянського суспільства.

Охарактеризовано пошуки шляхів досягнення оптимальної рівноваги між громадянським суспільством і державою.

Обґрунтовано, що з позицій системного підходу надійність і цільність взаємодії державної влади і громадянського суспільства відображають зворотні зв'язки, що показують якість і зміст їх інформаційного взаємобміну і орієнтують на досягнення соціальної ефективності публічного управління, оскільки дають змогу своєчасно виявляти і визначати потреби і вимоги суспільства, проблеми, які виникають, формулювати політику щодо їх вирішення. Розкрито моделі взаємодії держави та громадянського суспільства.

Автор поділяє думку, що у контексті взаємодії державної влади і громадянського суспільства діє механізм зворотних зв'язків, який забезпечує консолідацію держави та громадянського суспільства під час вирішення нагальних суспільних проблем.

Громадянське суспільство за природою своєї еволюції є вимогою формування соціальноорієнтованої правової держави, тому важливо перейти від протистояння до конструктивного діалогу, що неможливо за пасивності однієї зі сторін, оскільки тільки діалог між ними є єдиною можливістю запобігти антагонізму в суспільстві, стати дієвим механізмом зміцнення як громадянського суспільства, так і держави.

Показано, що консолідованою може бути демократія з розвиненим громадянським суспільством. Ступінь розвиненості громадянського суспільства – характеристика рівня демократизму

і політико-правової культури соціуму. Громадянське суспільство розвинене настільки, наскільки зберегло за собою більшість функцій і повноважень інститутів самоорганізації і самодіяльності громадян.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, консолідація, взаємодія, публічне управління.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Потужна синергія держави і громадянського суспільства в Україні у протидії російському агресору не тільки зламала плани ворога, а й змінила сприйняття України світовою спільнотою. Зазначена проблема набуває особливої актуальності в перспективі повоєнної трансформації українського суспільства. Разом з тим, на наш погляд, забезпечення подальшої консолідації зазначеної взаємодії та протидії інформаційно-психологічним атакам ворога, спрямованим на зменшення нашої єдності, обумовлює теоретичну значущість аналізу даної проблеми і дає підстави для її подальшого обговорення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток взаємовідносин держави та громадянського суспільства був предметом наукової уваги В. Алексєєва [1], Т. Бельської [2], Л. Гонюкової [3], О. Крутий [4], Н. Липовської [5] та ін. [6; 7]. При цьому залишаються не достатньо висвітленими деякі напрями еволюції взаємовідносин держави і громадянського суспільства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті: дослідити основні напрями еволюції взаємовідносин держави і громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Взаємовідносини держави і громадянського суспільства є найбільш серйозним чинником розвитку соціуму в цілому. Розуміння комплексу відносин цих контрагентів передбачає виявлення можливостей трансформації суспільної системи, її здібностей до саморозвитку. Таким чином, питання, пов'язані зі встановленням балансу між інтересами громадян і держави, протягом всього періоду існування людства представляють великий науковий і практичний інтерес. Сьогодні не є виключенням, на сучасному етапі суспільного

розвитку особливого значення набуває проблема взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади України.

Поступово розрізнення держави і громадянського суспільства пронизується аргументами вдосконалення суспільного устрою, покликаного забезпечити соціальну рівність, громадянські свободи і обмежений конституцією уряд. Набувши таким чином революційного змісту тема «громадянське суспільство проти держави» отримала висвітлення в працях Т. Пейна, Т. Ходжскіна, Ж.Е. Сіейеса і в програмному документі Великої французької революції «Декларації прав людини і громадянина». Згідно Т.Пейну, самокероване суспільство вимагає лише мінімуму політичних механізмів. Громадянське суспільство протистоїть державі, яка для нього є необхідним злом, і чим його менше, тим краще для суспільства. Влада держави, за Пейном, повинна бути обмежена на користь громадянського суспільства, оскільки кожному індивіду за своєю природою притаманна пристрасть до суспільства. І чим досконаліше громадянське суспільство, тим більше воно регулює власні справи і тим менше воно потребує допомоги держави. Логіка міркувань в такому напрямі привела до появи концепцій вільної конкуренції, «держави – нічного охоронця», послідовного індивідуалізму, негативної свободи тощо. Панівні позиції в новій традиції зайняла ліберально-демократична школа, представлена А. де Токвілем, Дж. С. Мілем, Дж. Дьюї та іншими мислителями. Для них та їхніх послідовників були характерні пошуки шляхів досягнення оптимальної рівноваги між громадянським суспільством і державою. Всі вони виходили з визнання того, що поділ між цими двома сферами є постійною характеристикою демократичної соціальної і політичної системи, в якій продуктивна власність, статус і прерогативи приймати рішення не підвладні приватній сфері [8].

Крім того, окрему групу становили мислителі, які розглядали дуже велику свободу громадянського суспільства як чинник ослаблення суспільства та інтенсифікації властивих йому конфліктів. Тема «держави проти громадянського суспільства» проглядалася в роботах І. Бентама, Ж.-Ш.-Л. Сімонді та інших, а завершену форму придбала у Г. Гегеля. Саме йому належить головна заслуга у розробці концепції громадянського суспільства у його

взаємозв'язку з державою. На основі систематизації всієї спадщини французької, англійської і німецької суспільно-політичної думки Гегель приходить висновку, що громадянське суспільство являє собою особливу стадію в процесі тривалого і складного процесу історичної трансформації від Середньовіччя до Нового часу, в русі соціуму від сім'ї до держави [9]. Громадянське суспільство і держава є самостійними, але взаємодіючими інститутами. Разом з сім'єю громадянське суспільство становить базис держави. У державі представлена загальна воля громадян, громадянське ж суспільство – це сфера особливих, приватних інтересів окремих індивідів.

Враховуючи, що взаємодія являє собою процес взаємовпливу елементів один на одного і є універсальною формою руху і розвитку, слід зазначити, що спрямованість на розбудову вільного, демократичного суспільства, в центрі якого перебуває людина з її потребами та інтересами, повинна передбачати особливу увагу до розвитку цього процесу у взаємовідносинах між державною владою і громадянським суспільством, оскільки тільки громадянське суспільство може виступати як справжнє і актуальне джерело формування цілей публічного управління. З позицій системного підходу надійність і щільність взаємодії державної влади і громадянського суспільства відображають зворотні зв'язки, що показують якість і зміст їх інформаційного взаємообміну і орієнтують на досягнення соціальної ефективності публічного управління, оскільки дають змогу своєчасно виявляти і визначати потреби і вимоги суспільства, проблеми, які виникають, формулювати політику щодо їх вирішення, а у разі потреби корегувати державну політику [10, с. 219-220].

На жаль, ні чинні нормативно-правові акти, ні наукові доробки, як вітчизняних так і зарубіжних вчених, не дають чіткого однозначного визначення взаємодії держави та громадянського суспільства, що значно ускладнює процес дослідження та управлінсько-правового регулювання взаємин держави і громадськості.

Науковці обмежуються лише характеристикою концептуальних підходів та форм взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави. Деякі дослідники вирізняють два підходи до такої взаємодії. У першому випадку громадянське суспільство генетично

і функціонально передреує державі. Суспільство, згідно з їхньою точки зору, обумовлює відповідну політико-правову форму своєї організації. Тому державна влада, будучи об'єктом впливу з боку політично активної громадськості, реалізує (втілюючи у форму закону та індивідуально-правових актів) її ініціативи. Але така картина – продукт «чистої» теорії, що перебуває у сфері ідеально-належного. Більш реалістичним є другий варіант взаємодії громадянського суспільства і держави. У цьому випадку правова держава не «визріває» з надр громадянського суспільства, а проголошується «існуючою» (наприклад, шляхом закріплення в конституції через популярність в громадській думці західної моделі суспільного розвитку) і сама ініціює оформлення громадянського суспільства. При будь-якому варіанті – органічному «визріванні» інститутів громадянського суспільства або їх оформленні «згори» – очевидна активна роль держави (названою, як правило, правовою) у впливі на суспільство, в політичному і законодавчому забезпеченні реформування і функціонування суспільства (названого, як правило, громадянським). Перетворити суспільство в дійсно громадянське вона не в змозі, але створити передумови для цього (перш за все за допомогою законодавчої політики) спроможна.

У свою чергу, відомий правник О. Скакун зазначає, що на сучасному етапі сформувався три підходи до співвідношення громадянського суспільства і держави:

1) держава і громадянське суспільство – суміжні соціальні системи;

2) держава і громадянське суспільство – різні соціальні системи, первинною (провідною) є держава, що контролює громадянське суспільство;

3) держава і громадянське суспільство – різні соціальні системи, держава виконує службову (підпорядковану) роль щодо громадянського суспільства [11, с.60].

Схожу думку висловлює й В. Карлова яка вказує на те, що держава та інститути громадянського суспільства перебувають у складній інверсії і взаємно доповнюють одне одного. Можна виокремити кілька діалектично суперечливих варіантів взаємовідносин громадянського суспільства і держави:

1) громадянське суспільство придушується державою, як наслідок, виникає тоталітарний режим («тоталітаризм»). Це державно-політичний устрій, який характеризується повним контролем держави над політичною, економічною, соціальною і духовною сферами життя суспільства і кожною особою зокрема, фактичною ліквідацією прав та свобод громадян, репресіями щодо опозиції, повною монополізацією влади лідером, який представляє законодавчу та виконавчу владу.

2) існує хитка рівновага між громадянським суспільством та державою, в результаті чого виникають авторитарні режими. Авторитаризм – державно-політичний устрій суспільства, за якого носієм влади є одна людина або група людей; режим спирається на силу або за необхідності може продемонструвати її наявність; монополізує владу і політику; опозиція існує умовно; здійснюється обмежене втручання в економіку. Авторитаризм є перехідним етапом від тоталітаризму до демократії і за певних умов може вивести суспільство з економічної кризи, сприяти розвитку демократії, формуванню правової держави та громадянського суспільства.

3) держава виконує волю громадянського суспільства, діє в рамках права як правова держава. Це – державно-політичний устрій, за якого управлінські функції виходять з основного принципу: народ є джерелом влади. Політична система демократичного режиму характеризується чіткою визначеністю функцій законодавчої, виконавчої, судової гілок влади. [12, с.23].

На відміну від цього, О. Здіорук виділяє чотири основні форми взаємовідносин між громадянським суспільством і державою:

– ідеальний варіант: громадянське суспільство і держава внутрішньо єдині, індивідуальні й загальні інтереси збігаються і реалізуються спільними зусиллями усіх громадян, держави як цілого. Держава тут виступає винятково засобом задоволення розумних потреб усіх громадян.

– відчуженість, розірваність, протистояння громадянського суспільства й держави, перманентна боротьба між ними на паритетних засадах. (Це дійсний теперішній стан у більшості «відкритих суспільств».)

– поглинання державою громадянського суспільства. Держава перетворюється на самодостатнє утворення, яке починає паразитувати на громадянському суспільстві, використовуючи його як засіб задоволення інтересів правлячої еліти. (Це тоталітарне суспільство.)

– повне підпорядкування громадянським суспільством держави, руйнування її як носія загальної волі й засобу досягнення спільних інтересів. Держава перетворюється на чисту формальність, своєрідну ширму для прикриття, маскуванню безчинств приватних осіб чи їхніх корпорацій. Владні ресурси держави використовуються для задоволення егоїстичних інтересів одних індивідів і придушення опору інших. Держава із засобу єднання суспільства перетворюється на знаряддя його руйнації, загострення запеклої боротьби одних її членів з іншими [12, с.67].

Деякі науковці дотримуються думки, що виходячи із системних уявлень, первинно можна уявити собі три варіанти взаємодії органів влади та громадських інститутів: співробітництво, відсутність співпраці (ігнорування) і конфронтація. При цьому співпраця може бути як партнерською, яка передбачає рівність (у певному сенсі) сторін та взаємодії, побудованій на домінуванні, аж до повного підпорядкування однієї із сторін. Ясно, що в реальних сучасних умовах такою домінуючою стороною може бути тільки держава. Якщо ж розглянути ці варіанти докладніше, можна виділити більш конкретні моделі:

1. Партнерська взаємодія –

а) модель підтримки розвитку недержавних організацій – далі НДО, або «модель садівника». (Органи як центральної, так і місцевої влади приймають нормативні акти, що сприяють появі та розвитку незалежних громадських організацій, як основи громадянського суспільства, і роблять конкретні дії щодо підтримки розвитку таких організацій. Партнерська модель, при якій державні органи розуміють важливість незалежних неурядових організацій і не намагається ними керувати, а бере участь у різних формах діалогу з НДО, у вигляді «переговорних майданчиків» та інших форм. Важливим критерієм для існування подібної моделі є розуміння відповідальними представниками органів влади важливості самого феномену громадського контролю);

б) «модель архітектора». Організації громадянського суспільства формують публічну політику, пропонуючи порядку денного, а також вирішення певних проблем, пропонують і беруть участь у реалізації реформи конкретних інститутів державної влади, беруть участь у створенні нових органів державної влади, навчають і виховують чиновників державних структур.

2. Взаємодія, заснована на домінуванні влади –

а) патерналістських модель. (В обмін на політичну лояльність владні структури забезпечують певну підтримку діяльності слухняних організацій – шляхом надання безкоштовних приміщень або пільгової оренди, шляхом прямого фінансування, надання преференцій при розподілі грантів та іншими способами;

б) модель «приводних ременів». Ця модель була найбільш яскраво представлена в Радянському Союзі в 1930-1970-ті роки, коли партійно-державний апарат розглядав всі громадські організації виключно як передавальні механізми від партійного керівництва до рядових жителів країни, при цьому ні про яку самостійність в цьому випадку і говорити не доводилося. «Громадські» організації займали належне їм місце гвинтиків, точніше, приводних ременів, що знаходяться під повним контролем керівництва політичної системи.

3. Відсутність взаємодії – модель ігнорування, коли держава не помічає більшості НДО, не заважає, але і не допомагає їх діяльності. Така модель може бути реалізована в умовах різноманітної недержавної підтримки діяльності НДО з одного боку і концентрацією влади на різноманітних політичних та економічних проблемах, з іншого.

4. Конфронтація –

а) модель «боротьби з супротивником». (У рамках цієї моделі представники держави бачать в особі незалежних неурядових організацій, які не бажають «вбудовуватися» в патерналістську модель, небезпеку для власної влади і намагаються ускладнити їхню діяльність або навіть їх закрити. При цьому фінансування з міжнародних фондів трактується як перетворення такої організації в «агента іноземного впливу»);

б) модель «громадянської непокори». (В умовах порушення владою громадянських прав людини і політичних свобод ряд

громадських організацій обирає тактику громадянської непокори – участі в несанкціонованих мітингах, пікетах, інших діях, що викликають репресивні дії влади, переходячи тим самим фактично в площину політичної боротьби).

Важко погодитися з протиставленням держави та громадянського суспільства. О.Якубовський та Т.Бутирська зазначають, що «у контексті взаємодії державної влади і громадянського суспільства діє механізм зворотних зв'язків – це у першу чергу механізм постановки суспільних проблем перед владою, і тільки в другу – оцінка її діяльності. Тому що, у випадку такої постановки суспільної проблеми, у влади виникає можливість спільного з громадянським суспільством її вирішення, консолідуючи тим самим суспільство і підвищуючи ефективність державного управління» [13, с. 29]. Щодо відносин між громадянським суспільством і державою, то не йдеться про те, що вони за означенням є і мають бути ворожими. Антагонізм, який може виникати між ними, є свідченням неадекватності між суспільною дійсністю та її державною організацією врядування. Оскільки онтологічний пріоритет залишається за суспільними чинниками життя людей, то зняття антагоністичного конфлікту передбачає змінити політичну форму організації влади таким чином, щоб історичні набути етики свободи й автентичності ставали її нормативною основою. Аксиомою залишається те, що свобода й взаємна правдивість декретами не запроваджується, – вони визрівають і стають психологічними та соціально-політичними нормами в ході історичного розвитку народів.

Громадянське суспільство за природою своєї еволюції є вимогою формування соціальноорієнтованої правової держави. По суті, громадянське суспільство є непримиреним суперником лише влади деспотичної, авторитарної і тоталітарної, але воно не є антагоністом врядування. Навпаки, існування розвиненого громадянського суспільства передбачає формування демократично визначеної державної влади, яка історично здійснювалася в формах національних республік. Історичний досвід показує, що сучасні процеси інтеграції громадянських суспільств в межах Євросоюзу стали можливими на підґрунті досягнення народами достатнього рівня республіканських суверенітетів: підлеглі з пануючими добровільно не інтегруються, –

і тим не варто нехтувати. Також у жодній країні світу добробут населення не збільшується, коли доходить до глибокої недовіри між суспільством і владою [15, с.486]. Тому, в даному контексті, перейти від протистояння до конструктивного діалогу – надзвичайно важке завдання, неможливе за пасивності однієї зі сторін, оскільки тільки діалог між ними є єдиною можливістю запобігти антагонізму в суспільстві, стати дієвим механізмом зміцнення як громадянського суспільства, так і держави.

Держава може сприяти розвитку громадянського суспільства, а може й перешкоджати цьому процесу. Однак, у функціонуванні громадянського суспільства роль цивілізованої держави має виражатися в тому, що вона:

- служить формою, що організує громадянське суспільство і створює умови для його розвитку;
- є відносно самостійною щодо громадянського суспільства і здійснює солідарні публічні інтереси усіх членів суспільства;
- встановлює «правила гри», яких повинні дотримуватися громадяни та їх об'єднання, створює сприятливі умови для їх існування і розвитку;
- не втручається у приватну сферу сім'ї, побуту, культури (перший рівень громадянського суспільства): таке втручання може відбуватися лише з метою забезпечення особистої або громадської безпеки;
- надає необхідний захист громадянському суспільству, яке функціонує в межах її території, у тому, що належить до соціальної безпеки громадян;
- виступає знаряддям соціального компромісу громадянського суспільства, пом'якшує соціальні суперечності між різними соціальними групами;
- юридичне забезпечує можливості громадянина бути власником, створювати громадські об'єднання, комерційні корпорації, брати активну участь у політичному житті суспільства;
- має межі регулювання відносин у суспільстві, які визначаються конституцією держави, стандартами в галузі прав і свобод людини, закріпленими в міжнародних актах [11, с.60-61].

Вважається, що консолідованою може бути демократія з розвиненим громадянським суспільством. Ступінь розвиненості громадянського суспільства – характеристика рівня демократизму і політико-правової культури соціуму. Громадянське суспільство розвинене настільки, наскільки зберегло за собою більшість функцій і повноважень інститутів самоорганізації і самодіяльності громадян. Практика функціонування розвинених демократій засвідчує, що лише високоорганізовані індивіди здатні утвердити розвинену інфраструктуру громадянського суспільства, численні групи й організації якого зможуть реально впливати на якісні характеристики державного управління. Такий вплив вони, як правило, здійснюють:

1) через механізми контролю над системою адміністративно-державного управління шляхом виявлення та вивчення потреб громадянського суспільства за допомогою розгалуженої мережі громадянських центрів з вивчення соціальних проблем;

2) через публічні обговорення проектів реформ у пресі, на наукових конференціях і симпозіумах. Все це дає змогу забезпечити необхідний для конкретно взятого суспільства баланс суспільних та індивідуальних інтересів у процесі прийняття державних рішень, що є передумовою становлення відкритого суспільства – тобто суспільства демократичного типу, що характеризується плюралізмом в економіці, політиці, культурі, розвиненими соціальними структурами, і правовою державою.

Прогресивний розвиток України як незалежної держави можливий шляхом формування громадянського суспільства з конкурентоспроможною економікою, здатною сприяти розв'язанню складних завдань вільного спільного розвитку. За словами О.Копиленка, йдеться про суспільство, де людина є реальною головною метою функціонування держави, зміст та спрямованість діяльності якої визначаються правами і свободами людини та їх гарантіями [16, с. 114]. Ю. Левенець переконаний, що сила громадянського суспільства у його економічній автономії відносно держави та владних інституцій. Громадянське суспільство є суб'єктом, дійовою особою політичного процесу, оскільки вимагає встановлення нового типу відносин – не клієнтальних, а партнерських. Зрештою, громадянське суспільство є ефективним

засобом контролю над владою, який здатний зменшити можливості держави та підвищити активність суспільних інститутів [17, с. 114]. Погоджуючись у цьому питанні з О. Копиленко і Ю. Левенцем, треба також звернути увагу на те, що досягнути такого рівня можливо лише за умови розвитку мережі самодостатніх територіальних громад – основи громадянського суспільства в Україні. З позиції управлінського аспекту, без структуризації на локальному рівні дійти до такого рівня самій громаді дуже проблематично, але, в принципі, можливо за певних умов, насамперед, наявності власності громади. Якщо немає таких умов, відповідно – структуризації на рівні локальних одиниць, не може бути й мови про структуроване суспільство в цілому. Називати неструктуроване суспільство громадянським – видавати бажане за дійсне. Проте, від того нічого не зміниться у самому суспільстві. Стати громадянським суспільство може за умови загальної структуризації на рівні громад у державі. При цьому, необхідно враховувати, що без активної участі держави та суспільства цей процес може розтягнутися на невизначений термін. Натомість, він стане набагато продуктивнішим, якщо буде застосовано нові форми участі громадян в управлінні державними справами та впроваджено нові структури публічного управління, за допомогою яких держава спільно з територіальними громадами доведе цей процес до логічного завершення. Механізм участі держави та суспільства у зазначеному процесі має бути побудований на принципах паритетності взаємовідносин в економічному, політичному та духовному плані, а також розглядатися неодмінною умовою при формуванні нових підходів до управління [18, с. 110-111] (рис.1).

Політичний напрям зображено у центрі (рис. 1), розташування якого викликано не з позиції зв'язуючого (центрального) елемента, а обумовлено наявністю суспільно-політичних відносин та визначенням на конституційному й законодавчому рівнях політичних прав і свобод громадян. Розглядаючи політичні права і свободи громадян, науковці звертають увагу, що вони, разом з іншими важливими правами та свободами, визначають правовий статус громадян, відносяться до категорії конституційних. На відміну від звичайних прав і свобод громадян, конституційні права та свободи характеризуються тим, що підставою їх виникнення є

політико-правовий стан особи, зумовлений його належністю до держави, а не конкретні дії людей та відповідні правовідносини. Такими, наприклад, є права громадян брати участь в управлінні справами держави, обирати та бути обраними до органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

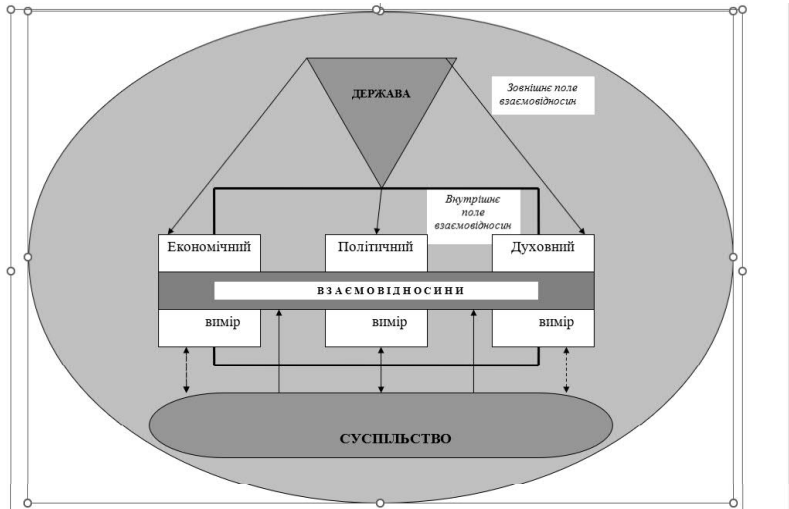

Рис. 1. Механізм взаємовідносин держави та суспільства
Джерело: складено автором

Адже, від повноти прав і свобод людини, міри їх гарантованості, послідовності реалізації залежить розвиток та поглиблення найважливіших характеристик громадянського суспільства як правового, демократичного, так і суспільства справжньої свободи та соціальної справедливості. Права людини і громадянина у цьому аспекті є інструментом саморозвитку громадянського суспільства. Натомість, П.Розанвалон вважає, що «політичний чинник як основа для побудови суспільства не може розглядатися як щось таке, що належить до сфери моралі». Тому, політика, за словами вченого, це ніщо інше як «мистецтво комбінування пристрастей». Політика має так регулювати пристрасті, щоб суспільство могло належним чином функціонувати [19, с. 23]. По суті, політичному напрямку у системі взаємовідносин держави та суспільства в управлінні відведено роль

допоміжного елемента, виходячи з двох основних позицій. Перша з них полягає у тому, що політика, правові та політичні інститути, так само як і політична боротьба, за твердженням К.Поппера, «ніколи не можуть мати першорядного значення. Політика безсила. Вона ніколи не зможе докорінно переінакшити економічну реальність» [20, с. 129]. Наступна позиція пов'язана з тим, що для політики, на відміну від економіки і духовного напрямку, характерні, переважно, вертикальні зв'язки, що у цілому, й позначилося на місці його розташування.

Розглядаючи особисту самостійність члена громадянського суспільства та його право на самовизначення, видається логічним утворення відповідного вільного поля соціально-політичного та економічного вибору, без якого вільна реалізація особи нічого не варта. Йдеться, насамперед, про свободу визначення людиною свого ставлення до реалізації особистих прав у механізмах здійснення влади, тобто про участь у політичному процесі. Основою для подальшого розвитку є положення про те, що члени громадянського суспільства мають здатність та наділені правом робити вільний політичний вибір. Тому у громадянському суспільстві повинна існувати гамма різноманітних ідей, теорій, програм, що відповідають інтересам різних соціальних груп, а також моделям суспільно-історичного розвитку. Виходячи з цієї позиції, наявність політичного напрямку має сприяти формуванню якостей самостійності члена громадянського суспільства для того, щоб з урахуванням конституційних вимог та законодавчих норм належним чином забезпечити його безпосередню участь в управлінні державними справами.

Духовний напрям (рис. 1) є ключовим елементом у взаємовідносинах суспільства та держави і розташований у такому порядку не з позиції рівня пріоритетності у системі взаємовідносин, а з тим розрахунком, щоб, завдяки наявним зв'язкам, поєднати його з економічним напрямом, створюючи, тим самим, реальне підґрунтя для взаємовідносин суб'єкта та об'єкта державного управління. На переконання автора дослідження, духовність треба розглядати як основу для налагодження тісних взаємовідносин між державою та суспільством. Ми підтримуємо позицію В.Алексєєва, яка полягає у тому, що які б досконалі та складні управлінські механізми не

пропонувалися – без віри та свободи не побудувати взаємовідносин ні між людиною і суспільством, ні між суспільством і державою [18, с. 113]. За словами Г.Гегеля, якщо і надалі вважається, що релігія пропагує байдужість до мирських уподобань, до перебігу і справ мирського життя, попри те, що держава є дух, який перебуває у матеріальному світі, то звернення до релігії або виявиться непридатним для того, щоб об'єднати інтереси і справи держави в істотну серйозну мету, або приведе до того, що все, що віднесене до управління державою постане справою байдужого свавілля [9].

У сфері духовного життя має відбуватися подальше піднесення культури на всіх напрямках розвитку народу: у діяльності держави та її інститутів; на рівні суспільства і людини; всебічний розвиток правової та української національної культури на ґрунті відродження кращих народних духовних та моральних традицій. Для створення внутрішніх культурних і морально-психологічних передумов громадянського суспільства України важливе значення має виховання культури у ставленні людей до права, держави, власності та людських взаємовідносин [21, с. 89]. З цього приводу Б. Кістяківський зауважує, що невід'ємні права людської особистості не створені державою, а навпаки, вони за своєю суттю безпосередньо надані особі. Серед невід'ємних, безпосередньо притаманних людині прав, на першому місці стоїть свобода совісті. Сфера думок, переконань і вірувань має бути безпосередньо недоторканою для держави [22, с. 244]. Напевно, виходячи з цього принципу та, не досягнувши взаєморозуміння стосовно визначального місця та ролі духовності у процесі державотворення, служителі церкви та можновладці дійшли до відповідного компромісу, у результаті чого церква була відділена від держави. Наскільки виправданим було і залишається таке ставлення до ролі релігії у діяльності держави можна судити лише з того факту, що серед громадських об'єднань більшість населення України віддає перевагу релігійним організаціям і церковним громадам, а не політичним та громадським організаціям. На відміну від релігійних організацій, які намагаються консолідувати суспільство на духовних засадах, лідери політичних і громадських організацій сповідують власне бачення щодо подальшого розвитку держави та суспільства, переважно на

засадах, які у кінцевому результаті дозволяють отримати їм владні повноваження за рахунок народу. Для цього вони виробляють певну стратегію і тактику, а за допомогою законних підстав, у тому числі – виборів, використовують громадян як інструмент для досягнення своєї основної мети – влади над суспільством [18, с. 114].

Натомість, українське суспільство прагне отримати не чергового керманіча, а наблизитися до духовних цінностей і тому, цілком логічним є прагнення народу відійти від надуманих постулатів про світле майбутнє, які зазначено у програмних заявах політичних партій, а отримати можливість будувати його за принципами, що відповідають християнській ідеології рівності та відповідальності перед Творцем. У цьому питанні треба повністю погодитися з С. Кириченком, який вважає, що суспільство стане ідеальним лише у випадку, коли духовна влада матиме можливість впливати на суспільство так само як світська, і тільки при їх співзвучності та співпраці. Водночас, українська громадськість потребує піднесення християнських цінностей до рівня державної ідеології. Такий церковно-державний підхід до формування системи взаємовідносин держави та суспільства забезпечить якісно новий духовно-ментальний тип державного управління, де церква сприятиме усім гілкам влади у тих справах, де людина виступає основним об'єктом дії, братиме участь у формуванні змісту та функціонуванні усіх державних інституцій, а світська державність, з допомогою церкви, прищеплюватиме суспільству основи правової та професійної культури [22, с. 56].

Після тридцяти років незалежності України необхідно, нарешті, визначитися з подальшим суспільним розвитком, для цього слід перемістити акцент з політичної ідеології на духовно-економічну. Адже, якщо впливати на суспільство лише у політичному напрямку, не забезпечивши у повній мірі економічну складову цього процесу, це призведе до виникнення певних проблем у сфері взаємовідносин суб'єкта та об'єкта державного управління. Також залишається на рівні декларацій питання щодо провідної ролі суспільства у процесі державного управління. За допомогою зв'язків між двома напрямками – економічним та духовним, утворюється відповідне поле, що по формі нагадує квадрат і окреслює межі відповідного простору для налагодження тісних взаємовідносин між суб'єктом

та об'єктом державного управління. У просторі де відбуватимуться взаємовідносини, треба розрізняти внутрішнє і зовнішнє поле (рис. 1).

Зовнішнє поле необхідне для налагодження тісних взаємовідносин між державами світу і, на відміну від внутрішнього поля, має свої характерні особливості. Одна з них полягає у тому, що необхідною умовою для взаємовідносин, двох або декількох країн світу, які мають різні форми правління, системи та структури державного управління, має бути спільний інтерес, що полягає у підтримці рівня життєзабезпечення двох країн за рахунок, насамперед, економічної співпраці. Наступна особливість пов'язана з оптимальністю співвідношення і полягає у тому, що при взаємовідносинах відбуваються процеси, які виключають втручання однієї держави у внутрішнє поле іншої. Разом з тим, це ще не означає, що кожною зі сторін воно не розглядається або не враховується. Кожна держава, формуючи уявлення про механізм налагодження тісних взаємовідносин з іншою державою, звертає увагу, насамперед, на специфіку внутрішнього поля цієї країни, порівнюючи її особливості зі своїм внутрішнім полем. Проведений аналіз дозволяє визначити термін адаптації для тісної співпраці в сфері економіки і, таким чином, наблизитися до розв'язання спільних проблем в інших сферах суспільних відносин [18, с. 115-116].

У сучасних умовах важливо посилити можливості держави, організувати ефективне і справедливе розв'язання наявних проблем як у зовнішній системі взаємовідносин з іншими державами, так і у внутрішніх відносинах вертикальної державної влади з регіонами та місцевою владою. Важливо довести людям, що держава обрала стратегію розвитку на суспільно-соціальну сферу, з екологічною спрямованістю взаємної адаптації у системі «людина–науково-технічний прогрес–середовище». Будь-яка стабільна система, що склалася у суспільстві, існує на основі закону взаємної адаптації. Якщо одна держава не враховує інтересів інших держав, і навпаки, інші держави не враховують інтереси окремо взятої держави, тобто, за відсутності взаємної адаптації між ними, це, як правило, приводить до виникнення конфліктної ситуації. Як класичний приклад взаємної адаптації наводять інтеграцію країн Західної

Європи. Такий приклад є також достатнім аргументом щодо доцільності побудови партнерських взаємовідносин з іншими країнами світу з метою запобігання глобальним катастрофам та розв'язання спільних проблем.

На відміну від зовнішнього, у внутрішньому полі (рис. 1) відбуваються процеси взаємовідносин між суб'єктом та об'єктом державного управління з притаманними лише окремій державі особливостями, у тому числі, формою правління, системою та структурою управління. Водночас, необхідно звернути увагу, що економічний, політичний та духовний напрями не обмежені вузькими рамками перебування виключно у внутрішньому полі взаємовідносин, а знаходяться і поза її межами. Адже, економічні, політичні і духовні чинники не є виключною особливістю окремо взятої держави. Так, економіка не обмежується рамками певної держави, а розвивається за рахунок тісних взаємовідносин з іншими державами світу. Політичні партії, як правило, підтримують тісні зв'язки з аналогічними партіями в інших країнах, а духовний напрям охоплює континенти. З урахуванням зазначеного, можна говорити про умовно-відносну відокремленість внутрішнього поля від зовнішнього, але така відокремленість надає можливість сконцентрувати увагу на двох напрямках, які, по суті, визначають подальший розвиток держави та суспільства в управлінні [18, с. 116-117].

Внутрішнє поле, у свою чергу, поділено на відповідні зони: зв'язків, взаємодії та взаємовідносин. Стосовно зв'язків, у реальному житті держава та громадянське суспільство за їх допомогою доповнюють одне одного. Адже, без правової держави немає громадянського суспільства, у зв'язку з чим виникає хаос та дезорганізація, і навпаки, без громадянського суспільства немає демократичної, правової держави. Їх внутрішня організація є цілком відмінною. Так, для стійких структур держави характерною є перевага ієрархічних зв'язків, вертикальних стосунків, а для громадянського суспільства – горизонтальних зв'язків, що існують на декількох рівнях, фундамент яких становлять:

– перший рівень – виробничі відносини, точніше відносини, що пов'язані зі збереженням життєдіяльності суспільства;

- другий рівень – соціокультурні відносини, що включають сімейно-родинні, етнічні, релігійні та інші стійкі зв'язки;
- третій рівень – відносини, що пов'язані з індивідуальним вибором, політичними та культурними уподобаннями, а також ціннісними орієнтаціями [24, с. 69].

Аналіз взаємодії держави та громадянського суспільства в Україні передбачає визначення сутності обох частин взаємодії – суб'єкта (держави) та об'єкта (суспільства).

Розглядаючи проблему співвідношення держави та особи, виділяють такі принципи взаємодії:

- взаємну відповідальність держави та особи;
- гармонічне поєднання інтересів держави та особи;
- єдність взаємних прав і обов'язків держави та громадян;
- рівність основних прав і обов'язків громадян;
- поширення прав і свобод громадян, підвищення їх соціальної активності, відповідальності та самодисципліни при виконанні обов'язків;
- законність цих відносин [25, с. 57].

Завдяки внутрішньому полю створюється відповідний простір для налагодження взаємовідносин двох основних елементів системи державного управління. Раціонально використати цей простір – одне з головних завдань державного управління. Кожна зі сторін прагне отримати адекватну по формі та змісту віддачу, інакше, важко це назвати взаємовідносинами, у крайньому випадку – відносинами, що є характерними для обох сторін з нечітко визначеними умовами взаємодії. Адекватність взаємовідносин можна розглядати з двох позицій.

Перша з них – матеріальна адекватність, яку треба пов'язувати з економікою і розглядати, відповідно, з позиції матеріальності або відчуття на дотик.

Друга – морально-психологічна адекватність взаємовідносин, відповідно, пов'язана зі сподіваннями на очікуваний результат. Якщо розглядати взаємовідносини з позиції визначених напрямів, отримана віддача це:

- в економічному аспекті – рівнозначна половина від вкладених ресурсів (матеріальних та нематеріальних);

– у політичному аспекті – отримання тих сподівань, що підсвідомо були закладені під час віддачі голосів за ту чи іншу суспільну організацію (політичну партію, організацію, групу);

– у духовному аспекті – морально-психологічна підтримка з підсиленням внутрішнього стану для розв’язання індивідуальних та суспільно важливих проблем.

Висновки. Таким чином, з метою недопущення загрозливих для демократичного розвитку держави процесів, важливим напрямом модернізації управлінської діяльності має стати вирішення таких ключових завдань, націлених на підвищення ролі інститутів громадянського суспільства в управлінні аспектами суспільного життя, на зростання широкої громадянської участі у всіх сферах суспільної діяльності:

– децентралізація управлінських і регулюючих функцій і повноважень, надання більшої самостійності низовим ланкам, поступова передача все більших «зон відповідальності» від державних структур інститутам громадянського суспільства;

– формування та розвиток мережевих, горизонтальних відносин між різними структурними підрозділами держави і громадянського суспільства, поступовий і поетапний демонтаж тих елементів «управлінської вертикалі», які виступають механізмом гальмування громадських ініціатив;

– створення необхідних умов для розвитку реальних і ефективних форм громадської участі населення у сфері управління різними сферами суспільного життя, передача з боку державних органів більших повноважень і відповідальності громадським організаціям і об’єднанням громадян;

– широке залучення НДО у надання соціальних послуг і розвиток соціальної сфери на основі зміцнення і розширення ресурсної бази соціальної політики за рахунок залучення позабюджетних коштів корпоративного сектору і населення та пошуку додаткових бюджетних джерел фінансування соціальних проєктів;

– розвиток і розширення конструктивної взаємодії державних структур та органів місцевого самоврядування з громадянським суспільством, створення для переважної частини НДО реальних стимулів діяльності в рамках реалізації як провідних національних

Civil society, by the nature of its evolution, is a requirement for the formation of a socially oriented legal state, therefore it is important to move from confrontation to constructive dialogue, which is impossible with the passivity of one of the parties, since only dialogue between them is the only possibility to prevent antagonism in society, to become an effective mechanism for strengthening civil society, as well as the state.

It is shown that a democracy with a developed civil society can be consolidated. The degree of development of civil society is a characteristic of the level of democracy and political and legal culture of society. Civil society is developed to the extent that it has retained most of the functions and powers of institutions of self-organization and self-activity of citizens.

Key words: civil society, state, consolidation, interaction, public administration.

Received: 04.09.22

References

1. Aleksiev, V. M. & Lypovska, N. A. (2019). *Vzaiemovidnosyny derzhavy ta suspilstva: navch. posib.* [Relations between the state and society: teaching. manual]. Dnipro: HRANI [in Ukrainian].
2. Bielska, T. V. (2013). *Modeli vzaiemovidnosyn orhaniv publichnoi vlady ta instytutiv hromadianskoho suspilstva* [Models of relationships between public authorities and institutions of civil society]. *kbuapa.kharkov.ua*. Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2010-1/doc/1/18.pdf> [in Ukrainian].
3. Honiukova, L. (2013). *Bazovi pryntsypy vzaiemodii instytutiv hromadianskoho suspilstva ta orhaniv derzhavnoi vlady u zdiisnenni normotvorchoi diialnosti* [Basic principles of interaction between institutions of civil society and state authorities in the implementation of rule-making activities]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, pedahohiky ta psykhologhii – Actual problems of public administration, pedagogy and psychology*, 2, 31-36. *nbuv.gov.ua* Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdytp_2013_2_7 [in Ukrainian].
4. Krutii, O. M. (2011). *Derzhavnoupravlinskyi aspekt dialohu orhaniv vlady ta hromadskosti: vid formy spilkuvannia do metodolohichnoi osnovy* [Public administration aspect of the dialogue between authorities and the public:

from the form of communication to the methodological basis]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Ser.: Derzhavne upravlinnia – Bulletin of the Academy of the Customs Service of Ukraine. Series: Public administration*, 2, 7-13. nbuv.gov.ua Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamcudu_2011_2_1 [in Ukrainian].

5. Karpa, M., Akimova, L., Akimov, O., Serohina, N., Oleshko, O. & Lipovska, N. (2021). Public administration as a systemic phenomenon in society. *Journal of interdisciplinary research*, 11, 56-63 [in English].

6. Mykhnenko, A. M., Kravchenko, S. O., Panteleichuk, I. V. et al. (2015). Hromadianske suspilstvo v suchasni Ukraini: spetsyfika stanovlennia ta rozvytok [Civil society in modern Ukraine: specifics of formation and development]. *Nac. akad. derzh.upr. pri Prezidentovi Ukrayini – National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*. Kyiv: UkrSICH [in Ukrainian].

7. Vasyliiev, H. Iu., Vodnik, V. D., Volianska O. V. et al. (2013). *Hromadianske suspilstvo: politychni ta sotsialno-pravovi problemy rozvytku: monohrafiia* [Civil society: political and socio-legal development problems: monograph]. M. P. Trebin (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

8. Vdovychyn, I., Vilchynska, I., Perehuda Ye. et al. (2017). *Istoriia politychnoi dumky Ukrainy: pidruchnyk* [History of political thought of Ukraine: textbook]. N. M. Khoma (Eds.). Lviv: Novyi Svit-2000 [in Ukrainian].

9. Hehel, H.-V.F. (2000). *Osnovy filosofii prava, abo pryrodne pravo i derzhavoznavstvo* [Fundamentals of legal philosophy, or natural law and political science]. Kyiv: Iunivers. Retrieved from https://hromadolib.files.wordpress.com/2015/12/hegel_2000_grundlinien.pdf [in Ukrainian].

10. *Sotsialno-tsinnisni zasady derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: monohrafiia* [Social and value principles of public administration in Ukraine: Monograph] (2007). Kyiv: Vyd-vo NADU [in Ukrainian].

11. Skakun, O. F. (2001). *Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk* [Theory of the state and law: a textbook]. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].

12. Surmin, Yu. P., Krushelnytska, T. P., Karlova, V. V. et al. (2008). *Hromadianske suspilstvo : problemy i napriamy instytutsiinoho rozvytku : navch. posib.* [Civil society: problems and directions of institutional development: study guide]. Y. P. Surmin (Eds.). Kyiv: NADU [in Ukrainian].

13. Zdioruk, O. I. (2010). *Priorytety rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini* [Priorities of civil society development in Ukraine]. *Stratehichni priorytety – Strategic priorities*, 1-2 (14-15), 66-69 [in Ukrainian].

14. Iakubovskiy, O. & Butyrskaya, T. (2004). *Derzhavna vlada i hromadianske suspilstvo: systema vziaiemodii: monohrafiia* [State power and civil society: a system of interaction: monograph]. Odesa: ORIDU NADU [in Ukrainian].

15. Karas, A. (2003). *Filosofia hromadianskoho suspilstvav klasychnykh teoriiah i neklasychnykh interpretatsiiakh: monohrafiia [Philosophy of civil society in classical theories and non-classical interpretations: monograph]*. Lviv: Vydavnychi tsestr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
16. Kopylenko, O. L. (2010). Po linii vseukrainskykh interesiv (koreni i dosvid ukrainskoi derzhavnosti) [Along the lines of all-Ukrainian interests (roots and experience of Ukrainian statehood)]. Kyiv [in Ukrainian].
17. Levenets, Yu. A. (2006). Derzhava u prostori hromadianskoho suspilstva [State in the space of civil society]. Kyiv: Osvitnia knyha [in Ukrainian].
18. Aleksieiev, V. M. (2010). Vzaiemovidnosyny derzhavy ta suspilstva v Ukraini: upravlinskyi aspekt: monohrafiia [Relations between the state and society in Ukraine: management aspect: monograph]. Chernivts: Tekhnodruk [in Ukrainian].
19. Rozanvalon, P. (2006). Utopichnyi kapitalizm. Istoriia idei [Utopian capitalism. History of an idea]. Kyiv: Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
20. Popper, K. (1994). Vidkryte suspilstvo ta yoho vorohy [The open society and its enemies]. (Vols. 2). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
21. *Hromadianske suspilstvo v Ukraini: problemy stanovlennia: monohrafiia [Civil society in Ukraine: problems of formation: monograph]* (1997). Kyiv: «Lohos» [in Ukrainian].
22. Kistiakivskyy, B. O. (1996). Vybrane. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
23. Kyrychenko S. O. (1999). *Shliakhy formuvannia hromadianskoho suspilstva i pravovoi derzhavy [Ways of formation of civil society and legal state]*. Kyiv: «Lohos» [in Ukrainian].
24. Perehuda, Ye. V. (2004). Hromadianske suspilstvo i derzhava v Ukraini: problemy vzaiemodii: materialy metodolohichnoho seminaru [Civil society and the state in Ukraine: problems of interaction: materials of the methodological seminar]. V. V. Tsvietkov & I. O. Kresina (Eds.). Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].
25. Kolodii, A. M., Kopeichykov, V. V., Lysenkov, S. L. et al. (1995). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law]*. V. V. Kopeichykov (Eds.). Kyiv: Yurinform [in Ukrainian].
26. Tymofieiev S. (2021). *Osoblyvosti vzaiemodii orhaniv publichnoi vlady mistsevoho rivnia z hromadianskyim suspilstvom v Ukraini [Peculiarities of interaction of local Public authorities with civil society in Ukraine]*, *Development vectors in public management and administration* : Collective monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, pp. 271-290. Retrieved from: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-082-7-13> [in Ukrainian].

Відомості про авторів / Information about the Authors

Шевченко Олександр Сергійович : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Гагаріна, 26 м. Дніпро, 49005, Україна.

Oleksandr Shevchenko : Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, House 26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine.

ORCID. ORG./ 0000-0002-7957-9881

E-mail: sanic732@gmail.com